

OTÁZKY A ODPOVĚDI

1. Jaká byla v Evropě v roce 1968 politická situace? Co byla Varšavská smlouva?

V roce 1968 byla Evropa již více než dvacet let rozdělena „železnou oponou“, jak Winston Churchill v roce 1946 nazval postupně se vytvářející hranici mezi východním a západním blokem. **Československo patřilo po druhé světové válce mezi sovětizované stře-doevropské země.** V polovině 50. let se stalo také zakládajícím státem Varšavské smlouvy (dalšími členy byly Albánie, Bulharsko, Maďarsko, Německá demokratická republika, Polsko, Rumunsko a Sovětský svaz). Vojský pakt dostal název podle hlavního města Polska, kde zástupci zakládajících států podepsali 14. května 1955 Smlouvu o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci. Přestože v ní byla proklamována rovnoprávnost jejích účastníků, byla Varšavská smlouva ve skutečnosti jednoznačně řízena a ovládána Moskvou. Ukázalo se to již krátce po jejím vzniku, když v roce 1956 sovětské jednotky rozdrtily maďarské povstání. V roce 1962 se činnosti Varšavské smlouvy přestala účastnit Albánie a v září 1968 ji na protest proti intervenci do Československa vypověděla. Kritické postoje postupně v druhé polovině 60. let zaujímal také Rumunsko, které se v srpnu 1968 rovněž intervence do českých zemí neúčastnilo. Varšavská smlouva byla rozpuštěna v roce 1991.

2. Co bylo pražské jaro?

Termín „pražské jaro“ se používá pro události v Československu konce 60. let. Nejčastěji bývá toto **období vymezeno nástupem Alexandra Dubčeka do čela Komunistické strany Československa** (5. leden 1968) a **invazí armád pěti států Varšavské smlouvy** (21. srpen 1968). V některých případech je za definitivní konec pražského jara považováno až zvolení Gustáva Husáka prvním tajemníkem KSČ 17. dubna 1969. Pražské jaro je na jedné straně spojováno s uvolněním politických poměrů a pokusem o reformu komunistického režimu shora, na straně druhé s oživením občanské společnosti, která ve své většině změny uvítala a požadovala jejich pokračování. Násilné potlačení pražského jara znamenalo výrazný zlom v dějinách mezinárodního komunistického hnutí, které se v názoru na srpnovou invazi rozštěpilo.

3. Kdy vzniklo NATO (Severoatlantická aliance – North Atlantic Treaty Organisation) a jaké vedly k jejímu založení důvody?

Euroatlantická vojenská organizace **byla založena 4. dubna 1949 ve Washingtonu**, kde představitelé 12 států (Belgie, Dánsko, Francie, Island, Itálie, Kanada, Lucembursko, Nizozemsko, Norsko, Portugalsko, USA a Velká Británie) podepsali smlouvu o jejím vzniku. Postupně se připojila řada dalších zemí. Bezprostřední reakcí na vstup Spolkové republiky Německo v roce 1955 byl vznik Varšavské smlouvy. V roce 1968 bylo členy NATO celkem 15 států (ovšem v roce 1966 vystoupila z vojenských struktur NATO Francie, v souvislosti s tím bylo vedení aliance přeneseno z Paříže do Bruselu). Základem Severoatlantické aliance byl od počátku obranný princip, podle kterého je ozbrojený útok proti jedné nebo více ze smluvních stran považován za útok proti všem. Vznik aliance souvisel s obavami Západu ze sovětské expanze – dával západoevropským státům jistotu, že v případě sovětského útoku budou podpořeny severoamerickými státy.

4. Jaká byla minulost prezidenta Svobody? Jak se zachoval v roce 1968?

Ludvík Svoboda (1895–1979) byl zvolen prezidentem republiky 30. března 1968 – nastoupil po Antonínu Novotném, který byl na svou funkci donucen rezignovat. Svoboda byl tehdy často vykreslován jako hrdina prvního a druhého odboje i jako oběť politických čistek 50. let. Ve skutečnosti se ovšem i on významně podílel na uchopení moci komunistickou stranou. Již na východní frontě se těšil důvěře sovětské generality – na podzim 1944 byl jmenován velitelem 1. československého ozbrojeného sboru. V letech 1945–1950 zastával post ministra národní obrany (do února 1948 formálně vystupoval jako nestraník). **Po únoru 1948 se podílel na politických čistkách v armádě – odmítl například udělit milost gen. Heliodoru Píkovi, který se stal v roce 1949 obětí justiční vraždy.** Na počátku 50. let byl Svoboda postupně odvolán ze všech funkcí a krátkodobě byl i vězněn. Od roku 1954 se ale na základě přání sovětského vedení do politických funkcí postupně vracel. Po vstupu vojsk pěti států Varšavské smlouvy v srpnu 1968 na jedné straně odmítl jmenovat novou kolaborantskou vládu, na straně druhé odletěl z vlastní iniciativy do Moskvy, kde se stal jedním z hlavních iniciátorů přijetí kapitulace. Po návratu do Prahy patřil mezi hlavní spojence Gustáva

Husáka a v dubnu 1969 výrazně napomohl k jeho zvolení do čela KSČ. V polovině 70. let byl Svoboda na základě zvláštního zákona z prezidentské funkce pro nezpůsobilost vykonávat tento úřad odvolán.

5. Proč chtěli Sověti obsadit Československo?

Vojska armád pěti států Varšavské smlouvy vstoupila v srpnu 1968 na československé území hned z několika důvodů. Hlavním byla **snaha násilně ukončit další politické uvolňování ve státě, který patřil do sovětského bloku**. V důsledku případného vyhocení situace v Československu mohlo podle tohoto výkladu dojít k ohrožení výsledků druhé světové války a nárůstu západoněmeckého revizionismu. Razantními kritiky Dubčekova vedení byla z tohoto důvodu nejen sovětská strana, ale také představitelé sovětských satelitů, zejména Władysław Gomułka (Polská lidová republika) a Walter Ulbricht (Německá demokratická republika). Jejich postoje byly ovlivněny také obavou z přenesení „kontrarevoluce“ ze sousední země.

Další uváděný důvod pro intervenci souvisí s tehdejší geopolitickou situací. Na československém území do srpna 1968 působily pouze malé utajené skupiny sovětských vojenských specialistů. Absence přítomnosti sovětské armády na hranici východního bloku proto mohla hrát v plánech vojenských představitelů důležitou roli.

6. Jaký mohl mít v Československu někdo zájem na tom, aby přijela sovětská vojska?

Zájem na vojenském zásahu v Československu měli především **příslušníci konzervativního proudu v komunistické straně**, kterým se dobově říkalo „zdravé síly“. Řada z nich musela na jaře 1968 ze svých funkcí odejít a svůj možný návrat na politické výsluní spojovala právě s příchodem „spřátelěných“ vojsk. Konzervativci se také ocitli pod tlakem médií, v nichž se postupně objevila řada článků o zločinech z 50. let. Velká obava panovala v tomto prostředí z blížícího se sjezdu KSČ, na němž se v září 1968 očekávaly velké personální otřesy. Mezi aktivními pučisty měli zvláštní postavení vysocí důstojníci Státní bezpečnosti, kteří řadu let spolupracovali se sovětskou tajnou službou. Pod vedením Viliama Šalgotiče, jednoho z hlavních představitelů konzervativního proudu KSČ a člena kolaboračního prosovětského křídla ve straně, technicky pomáhali sovětské straně s přípravou invaze a s následným zatýkáním vybraných re-

formních politiků. Ve vedení komunistické strany patřili mezi prosovětské stoupence Alois Indra, Antonín Kapek, Drahomír Kolder, Oldřich Švestka a Vasil Biľak, kteří několik dnů před invazí předali sovětské straně proslulý dopis s žádostí o vojenský zásah.

7. Mohly být tzv. zvací dopisy falešné? Je možné, že je napsali sami Rusové?

Přestože se o těchto dopisech hovořilo již krátce po zahájení invaze, až do pádu Sovětského svazu neexistovaly konkrétní důkazy o jejich existenci. **Teprve v červenci 1992 předal ruský prezident Boris Jelcin svému československému protějšku Václavu Havlovi několik nově nalezených archivních dokumentů. Mezi nimi byly také dva dopisy československých občanů se žádostí o vojenský zásah.** První předaný „zvací dopis“ napsal v češtině Antonín Kapek a odevzdal ho sovětské straně patrně již na konci července 1968 při jednání v Čierné nad Tisou. Druhý napsala na počátku srpna 1968 v ruštině pětice představitelů komunistické strany (Alois Indra, Antonín Kapek, Drahomír Kolder, Oldřich Švestka a Vasil Biľak), která jej předala adresátům zřejmě při jednání se sovětskou stranou v Bratislavě. Dopis se dochoval v archivu zapečetěný v obálce s datem 25. 9. 1968. Tehdejší vedoucí všeobecného oddělení ÚV KSSS a pozdější generální tajemník na obálku napsal: „Uložit v archivu politbyra. Bez souhlasu neotvírat. Konstantin Černěnko.“ Tento dopis měla později podepsat řada dalších konzervativců (hovoří se až o 40 či 50 podpisech), ovšem příslušné dokumenty nebyly doposud ruskou stranou objeveny či předány. Pravost podpisů na zmíněných dvou zvacích dopisech potvrdil kriminalistický rozbor a o jejich pravosti nejsou žádné pochyby ani mezi historiky, kteří zkoumali jejich autenticitu.

8. Jak je možné, že se cizí vojska objevila na území Československa tak rychle a bez varování např. tajných služeb?

Z vojenského hlediska byla invaze do Československa provedena zdařile. Navzdory hlášením o pohybu vojsk u československých hranic a varováním diplomatů či několika vojenských důstojníků, československé vedení – s výjimkou prosovětských kolaborantů – intervenci reálně neočekávalo. Až do vlastní invaze proto nepodniklo žádné konkrétní kroky.

9. Kolik sovětských a dalších vojáků do Československa přijelo?

Operace s krycím názvem Dunaj – jak byla invaze nazvána v plánech okupantů – se podle odhadů vojenských historiků zúčastnilo v prvním sledu okolo 160 000 vojáků a kolem 4600 tanků. Jejich počet byl v následujících dnech navýšen. K 25. srpnu 1968 bylo podle údajů generálního štábu Československé lidové armády v plných bojových stavech celkem 27 intervenčních divízí, z toho 12 tankových, 13 motostřeleckých a 2 výsadkové; dále jedna letecká armáda, která disponovala i raketovými zbraněmi. Uvedené jednotky byly **vyzbrojeny 6300 tanky, 2000 děly, 550 bojovými a 250 dopravními letouny**. O den později se na československé území začala navíc přesunovat další sovětská gardová armáda, která se do té doby nacházela na území Německé demokratické republiky.

10. Proč se lidé okupantům nepostavili?

Zasáhla někde naše armáda?

Československá lidová armáda byla tehdy výlučně orientována na vedení boje proti Západu a nebyla připravena na variantu obrany proti jiným členům Varšavské smlouvy. Domácí jednotky byly navíc oproti útočníkům početně slabé – do pohybu se v rámci invaze do Československa dal největší počet vojáků na evropském kontinentu od konce druhé světové války. **Vedení KSČ, které ve svém prohlášení okupaci odsoudilo, jednoznačně vyzvalo obyvatelstvo, aby zachovalo klid a nekladlo odpor.** Stejnou výzvu, resp. rozkaz, vydalo i vedení Československé lidové armády pod velením ministra národní obrany, generála Martina Dzurá. Jak napsal historik Antonín Benčík, přes uvedené rozkazy docházelo u řady posádek ke kritickým situacím. Československé jednotky často zaujímaly ve svých kasárnách obranná postavení. Bylo také zaznamenáno okolo sto případů zapojení vojenských radiostanic pro antiokupační vysílání. V řadě případů lidé uschovávali zbraně a některé vojenské skupiny se připravovaly na přechod k partyzánskému způsobu války.

11. Je pravda, že kdyby do Československa nevnikli Rusové, vstoupily by tam jednotky NATO?

Okupační propaganda často zdůrazňovala údajnou hrozbu západoněmeckého revanšismu a posílání NATO, pokud by Československo opustilo sovětský blok. Tento argument byl čistě účelový a neměl žádnou oporu v realitě. Dokládá to ostatně i skutečnost,

že při plánování invaze Moskva a její spojenci jednoznačně počítali s nevměšováním Západu, který se obával případného rozpoutání jaderného konfliktu a respektoval rozdělení evropského kontinentu.

12. Jak se vyvíjela situace v Československu a v Evropě po roce 1968?

Rozhodnutí sovětského vedení a jeho čtyř satelitů násilně potlačit pražské jaro se setkala s takřka jednomyslným odporem domácí veřejnosti, která vystoupila na podporu zatčených československých představitelů. Dne 23. srpna 1968 popsal první tajemník Polské sjednocené dělnické strany Władysław Gomułka situaci v okupované zemi jednoznačně: **„Vyhráli jsme vojensky, ale politicky jsme byli zcela poraženi.“** Srpnová intervence měla obrovský ohlas po celém světě. V jejím důsledku se rozštěpilo komunistické hnutí a ideje komunismu byly zásadně diskreditovány. Zhoršily se také vztahy mezi velmocemi. **V řadě světových metropolí se konaly veřejné manifestace na podporu pražského jara a invaze do Československa se stala předmětem jednání Rady bezpečnosti OSN.** Odpor většiny československé veřejnosti se Kremlu podařilo za pomoci staronového vedení KSČ pacifikovat až na počátku 70. let. Potlačení pražského jara se stalo mementem, ke kterému se vztahovaly opoziční skupiny v zemích sovětského bloku. Na konci 80. let se v souvislosti s pádem komunistických režimů postupně všechny státy, které se na okupaci Československa v srpnu 1968 podílely, za vstup svých armád do země omluvily.

13. Kdy sovětská armáda naši zemi opustila?

Na rozdíl od polských, bulharských a maďarských jednotek (východoněmecká armáda se invaze účastnila pouze symbolicky), které odešly už na podzim 1968, zůstaly sovětské jednotky v Československu 22 let. Dne 18. října 1968 poslanci Národního shromáždění schválili smlouvu mezi vládou ČSSR a vládou SSSR o „dočasném pobytu sovětských vojsk na území ČSSR“. Proti jejímu přijetí tehdy hlasovali pouze čtyři poslanci (Božena Fuková, František Kriegel, Gertruda Sekaninová-Čakrtová a František Vodsloň), dalších deset se zdrželo hlasování. Odchod sovětských jednotek byl možný teprve po změně politického režimu v Československu. **Poslední sovětsí vojáci definitivně odešli z našeho území až v červnu 1991.**

Odpovědi vypracoval:

Petr Blažek, Ústav pro studium totalitních režimů

Odkaz:y

Archiv bezpečnostních složek

www.abscr.cz

Ústav pro studium totalitních režimů

www.ustrcr.cz

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v. v. i.

www.usd.cas.cz

Doporučená literatura:

BÁRTA, M.; CVRČEK, L.; KOŠICKÝ, P.; SOMMER, V.: *Oběti okupace. Československo 21. 8.–31. 12. 1968.* USTR, Praha 2008.

BENČÍK, A.: *Operace „Dunaj“.* Vojáci a Pražské jaro 1968. Studie a dokumenty. ÚSD AV ČR, Praha 1994.

BENČÍK, A.: *Rekviem za Pražské jaro. Důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence vojsky varšavské pětky v Československu 1968.* Tempo, Třebíč 1998.

BLAŽEK, P.; KAMIŇSKI, Ł.; VÉVODA, R. (eds.): *Polsko a Československo v roce 1968. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Varšava, 4.–5. září 2003.* Dokořán – ÚSD AV ČR, Praha 2006.

DURMAN, K.: *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964–1991.* Karolinum, Praha 1998.

KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc.* Barrister & Principal, Brno 2008.

JIRŇÍK, K. (ed.): *Svědectví o roce 1968 v Ostravě.* Tilia, Ostrava 1998.

KRATOCHVÍL, J.; POVOLNÝ, D.: 21. 8. 1968. *Okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy.* Meadow Art, Brno 2004.

MICHÁLEK, S.: *Rok 1968 a Československo. Postoj USA, Západu a OSN.* Historický ústa SAV, Prodama, Bratislava 1968.

PAUER, J.: *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – plánování – provedení.* Argo, Praha 2004.

PECKA, J.; PREČAN, V. (eds.): *Proměny Pražského jara 1968–1969. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé veřejnosti.* ÚSD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1993.

PELIKÁN, J.: *Jugoslávie a pražské jaro.* Univerzita Karlova, Filozofická fakulta – Togga, Praha 2008.

PERNES, J.: *Takoví nám vládli. Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili.* Brána, Praha 2003.

Edice dokumentů

Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970 – celkem 19 svazků edice dokumentů, které od roku 1994 vydává ÚSD AV ČR, v. v. i.

Sedm pražských dnů 21.–27. srpen 1968. Dokumentace. Academia, Praha 1990.

Poslední aktualizace: 09/2012